

LIETUVIŲ, RUSŲ IR VOKIEČIŲ ISTORIOGRAFIJA LENKIJOS IR LIETUVOS UNIJOS KLAUSIMU

MEČISLOVAS JUČAS

Lietuvių tautinė istoriografija atsirado veikiamą Vilniaus universiteto tradicijų. Simonas Daukantas¹ – pirmasis lietuvių istorikas – rašęs savo darbus ne mokslui, o paprastiems žmonėms. Jis nesiėmė spręsti jau tuomet iškilusių istorijos mokslo problemų. Romantiškai mylėdamas Lietuvą, jis lietuvių praeities vaizdais žadino tautos meilę. Todėl jo darbai turėjo daugiau auklėjamos reikšmės. Iš vėlyvų kronikų ir ankstyvų istorikų jis siekė išrinkti tai, kas žadina tėvynės meilę. Išėjęs gerą istorijos pažinimo mokyklą iš Joachimo Lelevelio, Igno Danilavičiaus ir Pauliaus Onacevičiaus, S. Daukantas nuėjo ne jų keliu ir nelabai paisė mokslo reikalavimų, o kartu su inžinieriumi pagal profesiją Teodoru Narbutu perdėtai antilenkiškai nusistatė, išvelgdamas lenkuose vien klastą ir apgaulę. Antilenkiškas nusistatymas matyti ir iš S. Daukanto požiūrio į uniją: lenkai Lietuvai suteikę oligarchinę didikų valdžią, o lietuvių valstiečiams – baudžiavą.

Po S. Daukanto XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje Lietuvos istorija tyrinėjo daug kas, bet iš karto tai buvo tik žavėjimasis senove. Tai buvo Jonas Šliupas, Jonas Basanavičius ir kiti, bet jų raštai dar nebuvo istorijos studijos. Pirmosios mokslinės lietuvių studijos iš pagoniškosios Lietuvos, t. y. iki unijos laikų. Net dvi disertacijos – Juozo Totoraičio² ir Juozapo Stakausko³ buvo skirtos Mindaugui ir jo epochai. Juozas Jakštas davė studiją, skirtą Gediminui⁴, o Antanas Kučinskas – Kęstučiui⁵. Gerai funduota Konstantino Avizonio Berlyne apginta disertacija lietė XIII–XIV a. Lietuvos ūkį.⁶ Ji parodė, jog iki unijinės Lietuva nebuvo nei pusiau laukinė skurdi giminė, nei dykra. Bet pripažinęs lietuvių nobilius žemvaldžiais, jis nesiejo jų ūkinės galios su politinės valdžios struktūra. Jis priskyrė Lietuvos kunigaikščiams absoliutinę politinę valdžią. Lietuvos ūkį vaizdavo ir Zenonas Ivinskis⁷, betgi pačios unijos istorija susi-

domėta vėliau, ypač nuo to laiko, kai buvo paminėta 1930 m. 500 jubiliejus nuo Vytauto Didžiojo ir 1934 m. 500 m. nuo karaliaus Jogailos mirties. Jiems ir buvo skirtos pirmosios dvi kolektyvinės monografijos⁸. Nuo tada ir prasidėjo unijos istorijos tyrimai.

Šį darbą pradėjo Adolfas Šapoka. Jis įtvirtino lietuvių istoriografijoje Krėvos unijos lietuviškąją koncepciją. Jis metė iššūkį visai buvusiai unijos istoriografijai, teigusiai Lietuvos inkorporaciją į Lenkijos sudėtį. A. Šapoka neigė ir Lietuvos vasalinę (leninę) priklausomybę nuo Lenkijos. Jis įžvelgė 1385 m. Krėvos sutartyje tarp dviejų nepriklausomų valstybių tik personalinį ryšį. Šis ryšys reiškęs ne ką kita, o valdovo teisę turėti du ar kelis sostus. Krėvos sutartis buvo daroma Jogailos iniciatyva, o Lietuva buvusi „valdančios dinastijos patrimoniumas“. Joje dar nebuvo valstybinių institucijų, pilietybės⁹. Tāt ir unija iš pradžių buvusi vien Jogailos reikalas. Jam buvę svarbu tapti Lenkijos karaliumi ir valdyti abi valstybes. Jis nedovanojęs Lietuvos, jokiais aktais neatsisakęs nuo Lietuvos dinasto, o siekęs palikti Lietuvą kaip politinį vienetą savo sūnui. „Aplicare“ reiškė tai, kad Jogaila, būdamas Lenkijos karaliumi, pats valdys ir Lietuvą. Inkorporuoti Lietuvos į Lenkijos sudėtį Jogaila net negalėjo, nes abu kraštai valdžios ir valdymo struktūros požiūriais buvo skirtingi. Jogaila tai puikiai jautęs ir todėl pasirinkęs tik dinastinį kelią. Tuo tarpu lenkų ponai įžiūrėję tame „aplicare“, jog Lietuva priklausanti ne tik Jogailai, bet ir Jadvygai, ir Lenkijos karalystei. Bet tai buvo tik lenkų požiūris.

Jogaila buvo aplinkybių priverstas patikėti Vytautui valdyti Lietuvą. Vytautas tapo, neatsižvelgiant į juridinius aktus, faktišku Lietuvos valdovu: sudarinėjo sutartis su Ordinu, kontroliavo prekybą su užsieniu, teikė privilegijas ir visai nesiekęs nusikratyti juridinio ryšio, veikė kaip suvereną. Jis pats ėmė nuo 1395 m. tituluotis didžiuoju kunigaikščiu, nors dokumentuose jis buvo tik Trakų ir Lucko kunigaikščiu¹⁰.

A. Šapoka išplėtė ir argumentavo Ivano Lappo teiginį, kad 1569 m. unija nelikvidavo Lietuvos valstybės. Suprantama, kad A. Šapoka, skirtingai nuo I. Lappo, suprato Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prigimtį ir vardijo joje politinį viešpataujančią lietuvių elementą. Be to, jis iš-

plėtė ir plačiau apbūdino dviejų valstybių federacijos sampratą ir labiau pagrindė tezes I. Lappo, su kuriuo jis buvo pažįstamas nuo 1931 m. studijų Prahoje. Liublino unija palikusi Lietuvai atskirą valstybės teritoriją su jos sienomis, centrinės valstybines institucijas, teismus ir teisę. Šį teiginį autorius siekė pagrįsti konkrečiais darbais iš: 1) lietuviškojo parlamentarizmo, o ypač konvokacijų istorijos¹¹, 2) lietuvių separatizmo – 1655 m. Kėdainių unijos su švedais¹², 3) Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, klausimu¹³ ir pateikė Lietuvos valstybingumo istorijos XVII–XVIII a. bruožus¹⁴. A. Šapokos tezės, išdėstytos jo monografijoje, yra šios: 1) Liublino unijos aktas skelbė dviejų valstybių suliejimą į vieną, bet sau prieštaraudamas, paliko atskiras valstybines organizacijas. 2) Svarbiausias tarpvalstybinis ryšys buvo bendrame seime, bet Lietuva išsaugojo dalinį parlamentarizmą – Vilniaus konvokacijas, Lietuvos generalines konfederacijas, priešseiminius suvažiavimus ir lietuvių sesijas seimo metu. 3) Lietuvai liko atskira nuo Lenkijos teisė, teismai ir atskiri arba kartu su lenkais priimti įstatymai. 4) Bajoriškoje Respublikoje buvo svarbiau už karalių valstybinė organizacija, kuri nebuvo sujungta. Iki 1697 m. liko net valstybinių struktūrų skirtumų. 5) Lietuviai gynė savo pilietybę ir tarnybas, ypač tas, kurios davė senatoriaus postą. 6) Liublino aktas buvo juridinis Lietuvos valstybingumo garantas nuo lenkų kėslų įvesti unitarinę valstybę, ypač 1766, 1773, 1775 metais, ir kai Lietuva neparėmė Ketverių metų seime įvykdytų reformų ir reikalavo išsaugoti 1569 m. nužymėtą valstybinę federaciją.

A. Šapoka neginčijo to fakto, kad XVII–XVIII a. vyko abiejų valstybių suartėjimas, bet ginčijo jų susiliejimą. A. Šapoka tęsė I. Lappo mintį, kad Targovicos konfederacija siekė išsaugoti Liublino nuostatus, kuriuos naikino 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Kiek kitaip vertino unijos klausimą Zenonas Ivinskis. Tiesa, jis, skirtingai nuo A. Šapokos, netyrė jos likimo po 1569 m. Z. Ivinskio koncepcija yra daugiau tautinė-katalikiška. Iš čia išplaukia jo pastangos reabilituoti Jogailą. Lietuvių istoriografijoje Jogaila buvo kaltinamas dėl to, kad nužudė dėdę Kęstutį, darė Lietuvai kenksmingas sutartis su Ordinu ir įvykdė Lietuvos valstybei pražūtingą 1385 m. Krėvos sutartį. Z. Ivinskio pagrindiniai teiginiai yra šie: 1) Jogaila užrašinėjęs kryžiuočiams žemaičius ne iš geros valios, o

daugelio priešų verčiamas. 2) Jo pirmieji kontaktai su Ordinu turėję platesnių užmojų – kultūrinių, religinių ir politinių būdų ieškojimas, siekiant užmegzti santykius su Vakarais. 3) Negalima Jogailai vienam suversti kaltės už Kęstučio nužudymą. 4) 1383 m. nutraukęs ryšius su Ordin, jis visą likusį gyvenimą liko jo didžiausias priešas. 5) Lietuvą „šliejo“ prie Karūnos, nes Karūna buvo aukštesnė už kunigaikštystę. Svarbu buvo, kad jie galėjo valdyti jas abi, o ne tai, kuri prie kurios buvo „prišlieta“. 6) Jogaila siekė pasilikti Lietuvą sau ir savo vaikams ir rėmė Vytautą, kuris padėjęs išsaugoti Lietuvą Jogailos vaikams. 7) Jogaila krikštijo lietuvius. Jis įvykdė lemtingą žingsnį žengiant į Vakarų civilizaciją¹⁵. Z. Ivinskis manė, kad Vytautas pasirinkęs ne Ordino, o Jogailos vasalystę (1384 m.) ir tik negavęs valdyti Lietuvos tapo vėl Ordino vasalu (1390 m.). 1392 m. Vytautas, tapęs Lietuvos valdytoju-rectoru (J. Długoszas), amptamu (J. Posilgė). Vytautas vykdęs panlituanistinę politiką, o rytų slavų plotuose politiškai vairavo Lietuvos bajorai ir tęsęs Algirdo rusų žemių nukariavimo programą. Vytautas nesiekęs nutraukti unijos, nes matė joje politinę naudą Lietuvai. Jis tik siekė keisti unijos nuostatą ir išsivaduoti iš jos varžtų.

Liublino unijos 400 metų jubiliejaus proga Z. Ivinskis paskelbė savo požiūrį į ją¹⁶. Jis akcentavo unijoje pavojų Lietuvai iš Maskvos. Lietuva savarankiškai 200 metų gynėsi nuo Ordino, o gindamasi nuo Maskvos ėmė nepasitikėti savo jėgomis. Įsitikinimas, kad Lenkija apgins Lietuvą nuo Maskvos atsiradęs Livonijos karo pradžioje ir buvęs realizuotas 1562 m. Vitebsko konfederacijoje. Bet Z. Ivinskis, gal net pirmas, akcentavo kitą akstiną unijai – lenkų kultūros pranašumą: Lenkijos krikštas X amžiuje, kultūros oazės – vienuolynai, tautinė viduramžių istorija – kronikos, XVI a. humanistinė literatūra. Z. Ivinskis pastebėjo lenkų ponų prievartą ne tik atimant iš Lietuvos jos provincijas, bet ir atmetant lietuvių pasiūlytą unijos projektą. Valstybinė tradicija ir tautinė sąmonė sąlygojo XVI a. kovotojų dėl Lietuvos valstybingumo veiksmus. Liubline buvo sukurta dviejų valstybių federacija.

Pagrindinis Konstantino Avižonio darbas buvo skirtas XVII a. pirmosios pusės Lietuvos bajorų istorijai¹⁷. Gerai funduotoje monografijoje autorius atskleidė Lietuvos bajorų luomo begalinį savų interesų išpūti-

mą, bajorų kraštutinį egoizmą. Anot K. Avižonio, to laikotarpio Lietuvos bajorai neturėjo jokios kitos programos, jokių kultūrinių siekių, išskyrus vieną – privalo ginti tik savo laisves ir teises. Jie visai nesirūpinę valstybės saugumu. Lyg ir pratešdamas S. Daukanto idėjas, K. Avižonis teigė, kad bajoriškas laisves ir teises atnešė į Lietuvą lenkiškoji tradicija ir anarchija¹⁸. Bet autorius neatkreipė dėmesio į tai, kad Lietuvos bajorai (ne tik prašydami, bet ir reikalaudami) gavo pagrindines savo teises ir laisves iš savų kunigaikščių ir dar iki Liublino unijos. Taigi jos yra vietinės kilmės. Ir tuo bajorai labai didžiavosi.

Pabrėždamas Lietuvos valstybinį atskirumą nuo Lenkijos K. Avižonis tik retkarčiais prisimena „lietuvių-lenkų valstybę“. Net karalių jis visur vadina Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.¹⁹ Tai reiškė, anot jo, kad „lietuvių-lenkų valstybės“ priekyje buvo ne karalius, o Lietuvos didysis kunigaikštis. Net „pacta conventa, autoriaus nuomone, buvo sudaromi su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Jis buvo renkamas kaip didysis kunigaikštis.“²⁰ Anot autoriaus, Liublino unija „nedaug tegalėjo paveikti pagrindinius Lietuvos valstybės santvarkas įstatymus“. Todėl Lietuvos valstybė ir po šios unijos turėjo pasilikti **visiškai atskira, savarankiška ir nepriklausoma**, sudariusi tik sąjungą su Lenkija²¹. Unijoje vyravęs lietuviškas federacijos projektas. Tokie Lietuvos didikai kaip Chodkevičiai, Radvilos ir Sapiegos neigė šlėktos keliamą anarchiją ir jos šūkį „nihil novi“. Didikai norėję stiprinti valstybę. Tuo tarpu autorius visai nekreipia dėmesio į tai, kad didikų oligarchinė valdžia jau nuo XVII a. stūmė valstybę į prąžūtį.

Polonizacija atėjusi į Lietuvą per bažnyčią, mokyklą, teisinę-administracinę valdžią ir asmeninius ryšius. Lietuvis tapo ne etniniu, o valstybiniu pamatu. Valstybė be centro valdžios, su išpūstu sritiniu partikuliarizmu, teismais be vykdomosios galios, be valstybės išdo ir savos kariuomenės, o „nuogam karaliui“ buvo pavesta vienam ginti tėvynę. Tačiau nesuprantama, kaip tokia blogai bajorų valdoma valstybė išgyveno iki XVIII a. pabaigos. Į tai autorius neatsako ir tokio klausimo nekelia.

Mūsų kritiškosios istoriografijos pradininkas Konstantinas Jablonskis jau sovietiniais laikais sugebėjo išsaugoti savo originalų požiūrį į uniją.²² Jis manė, kad Krėvos sutarties galia truko tik 7 metus, t. y. iki 1392 m.

Nuo 1392 metų Vytautas valdė Lietuvą atskirai ir nepaisydamas unijos akto. Jogaila turėjęs tik Lietuvos valdovo titulą, o jos nevaldė ir nė vieno teisinio akto jai valdyti neišleido. Pats unijos aktas likęs formalus ir nesaistė Lietuvos didžiojo kunigaikščio iniciatyvos nei veiksmų. Tarp Lietuvos ir Lenkijos buvęs tik kaimyninis bendradarbiavimas ir nieko daugiau. Valstybinis aparatas, pareigūnai buvę atskiri. Lenkų pareigūnai neturėję valdžios Lietuvoje net tuo atveju, jei jie su karaliumi ir atvykdavo į Lietuvą. 1413 m. suteikta teisė Lenkijos bajorams priimti į savo šeimas lietuvių bajorus, atsiradusi iš lenkų siekimo įsigyti Lietuvoje dvarus. Nuo jų gynėsi lietuviai indigenato teise. 1387 ir 1413 m. privilegijos buvusios padiktuotos lenkų ponų ir jų interesų. Tik nuo 1434 m. privilegijos nebeliko nerealių, svetimų interesų. Beje, 1387 ir 1413 m. privilegijos katalikams bajorams buvę nukreiptos ne prieš stačiatikius, o prieš lietuvius pagonis ir siekė paspartinti katalikų tikėjimo plitimą tarp pagonių lietuvių. K. Jablonskis manė, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo Lietuvos valstybė. Ji ir XVII–XVIII a. nepraradusi savo gyvybingumo. Rusijos globa Lietuvai rėmėsi reakciniais didikais, kurie reikalavo iš Rusijos garantijų išsaugojant Lietuvos valstybinį atsilikimą ir betvarkę.

A. Šapokos pradėtą lietuvių istoriografijos požiūrį į uniją tęsė sovietiniais laikais Bronius Dundulis²³. Vytautas veikęs, anot autoriaus, ne pagal Jogailos valią, taigi jis nebuvo vasalas. Vytauto savarankiškumą liudija Vorsklos mūšis, parama husitams, 1420 m. laiškas imperatoriui ir kt. Todėl jis buvęs virš unijos, kuri jo veiksmų visai nesaistė. Vytautas mažai rūpinęsis juridiniais aktais. Autorius išryškino Vytauto karūnavimo projektą. Vytautas ne dėl savo ambicijų, o natūraliai siekęs Lietuvos karalystės. Tai būtų europiniu lygiu Lietuvos suverenumo pripažinimas. Pagaliau Lietuvos karalystė „buvo senas, atitinkąs laiko tradicijas siekimas, kilęs iš lietuvių ir dalies rusų bajorų tarpo“. Vytautas tik pasinaudojęs tuo siekimu.

B. Dundulis iš lietuvių istorikų išsamiausiai išanalizavo Liublino unijos paruošimą ir priėmimą. Jis teigė, kad 1569 m. nebuvo panaikinta Lietuvos valstybė kaip atskiras politinis vienetas – išlikusios „dvi nepriklausomos valstybės“²⁴. Šiuo požiūriu gal ir norimą paversta tikru. Tiesa, autorius pripažįsta, jog 1569 m. buvo paskelbta bendras valdovas,

bendras dvilypis seimas ir bendra užsienio politika ir tai, kad šis aktas buvo Lietuvai primestas.

Sovietiniais laikais į istorijos mokslą „įsiveržė“ Juozas Jurginis ir Juozas Žiugžda. Jie diktavo bolševikinę ir prorusišką Lietuvos istoriją. Gal kiek objektyvesnis buvo Juozas Jurginis, bet ir jo požiūris į uniją buvo vien neigiamas ir ne tik todėl, kad ji pražudžiusi bajorišką Lietuvos valstybę. Dėl jos autorius mažiausiai sielojosi. Sekdamas marksistine Vladimiro Pičetos koncepcija, jis teigė, kad unija, įtvirtinusi bajorų privilegijas, tapo stabdžiu socialinei ir ūkinei krašto pažangai, dėl ko žlugo ir bajoriškoji valstybė²⁵. Autorius net neapsižiūrėjo sukeisdamas socialinę 1492 m. Aleksandro privilegiją su to paties kunigaikščio 1501 m. privilegija, kuri ir tapo 1569 m. unijos pamatu.

Anot J. Jurginio, Lietuvos valstybė mirusi pamažu. Jis nesiejo šio ilgalaikio proceso su kuria nors istorine data. Ir vis dėlto autorius nužymėjo lemtingus unijos istorijai faktus. Krėvos sutartis 1385 m. „žadėjo Lenkijai ne uniją, o visišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporavimą“²⁶. 1569 m. buvusi sunkiai išreikšta dviejų valstybių „suliejimo į vieną idėja“. Beje, 1569 m. mažesnė ir silpnesnė Lenkija „pririšo“ didesnę ir galingesnę Lietuvos valstybę. J. Jurginis neigė I. Lappo, A. Šapokos ir B. Dundulio teiginį apie 1569 m. sukurtą dviejų valstybių federaciją. „Bajoriškos Lietuvos valstybės pakasynomis“ jis vadino 1700 m. Valkininkų mūšį ir „Coequatio jurium“. Nuo šio laiko Lietuvos valstybinės institucijos, taip pat ir etmono „buvo mirusios bajorų Lietuvos titulų turėtojos, bet ne valstybės pareigūnai“. Etmono ir išdininko institucijos išlikusios fiktyvios. Etmonai, anot autoriaus, buvę vien „titulų turėtojai, bet ne valstybės pareigūnai“ ir tai nuo pat 1700 metų.²⁷ Dėl valstybinių institucijų – ministerijų, kurios istorikams buvo pagrindinis argumentas apie federaciją, J. Jurginiui – „nesvarbu ar tai buvo lenkų ar lietuvių didikų viešpatavimas“. Mat, anot autoriaus, nebuvę „kolegialaus instituto“, atseit 1775 m. įkurtos prorusiškos Nuolatinės Tarybos. Be tokios institucijos, lyg ir ministrų tarybos, atskirų ministerijų veikla buvusi visai nereikšminga. Ministerijose viešpatavusios vien magnatų grumtynės. 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija „iš esmės panaikino paskutines Lietuvos valstybingumo liekanas“²⁸. Ir taip autorius išaiškinęs Lie-

tuvos valstybės žlugimą unijoje su Lenkija dar išskyrė lietuvių bajorų tautos „susiliejimą“ su lenkų tauta. Tai „vрто realybe“ maždaug po 100 metų nuo 1569 m., o valstybių „susiliejimą“ jis nukėlė kiek vėliau, iki XVII a. pabaigos, nes pastarasis procesas užtrukęs dėl to, kad buvo susijęs su valdžios vietomis ir atskira Lietuvos pilietybe.

Dar toliau nuėjo Juozas Žiugžda. Jis teigė, kad ne tik liaudis, kurią jis fetišavo, bet netgi Lietuvos bajorai, išskyrus magnatų saujelę, norėjo būti carų Rusijos sudėtyje²⁹. Lietuva netgi laukusi kazokų vado Zlotorenkos ir caro Aleksejaus Michailovičiaus kariuomenės! Bet apie Lietuvos „valstybingumo nykimą“ užsimena tik tuomet, kai reikalai lietė jos santykius su Lenkija, t. y. unija.³⁰

Iš istorikų išeivių minėtinas gana objektyvus Juozas Jakštas. 1569 metus jis pripažino „epochiniu posūkiu“. Nuo 1569 m. Lietuva gyveno „su siaurėjančiu valstybingumu“ iki pat 1795 m. Teiginys, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė išliko Respublikoje kaip **atskiras politinis vienetas**, anot autoriaus, paimtas mūsų istoriografijoje iš rusų, visų pirma I. Lappo, o iš dalies ir V. Pičetos. J. Jakštas pastebėjo, kad I. Lappo perdėtai pabrėžė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumą po 1569 m. Betgi Lietuva, anot autoriaus, po 1569 m. „liko be galvos“, t. y. be valdovo. Lietuva 1569 m. buvo silpnesnė už Lenkiją. Ją silpninęs Maskvos pavojus ir dinastijos iš Lietuvos pabaiga. O Lenkija pranašesnė tuo, jog turėjo karalių, Varšuvoje rinkosi seimas, Prūsija tapo Lenkijos lenu, todėl iš Baltijos ji tapo saugi, iš Lietuvos atėmė Ukrainą. Jos pranašumas buvęs akivaizdus ir kultūriniu požiūriu.³¹

Visai kitokio pobūdžio kito išeivio J. Dainausko teiginiai. Jis net kelis kartus skelbė nepagrįstą savo sprendimą dėl Krėvos akto falsifikato.³² Jis tvirtino, kad iki XV a. vidurio nebuvo jokių politinių ryšių tarp Lietuvos ir Lenkijos. Lenkai esą turi unijos aktus, kurių autentiškumo niekas nepatvirtino. Falsifikuotas ir 1413 m. aktas. J. Dlugošo pasaka apie tariamą Lietuvos krikštą 1387 m. Jis net taip nusišnekėjo, teigdamas, kad ne Lietuva buvo prijungta prie Lenkijos, o atvirkščiai – Lenkija prie Lietuvos, panašiai kaip iki 1382 m. ji buvusi prijungta prie Vengrijos. Argumentas labai paprastas – Lietuva net 7 (!) kartus buvo didesnė už Lenkiją.

Rusų istoriografija

Rusų istorikus domino Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė vakarų rusų etnoso požiūriu. Ir ne tik tai. Jie savinasi tą valstybę, įžvelgdami joje vakarinių rusų valstybę. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jie matė viską rusišką – tikėjimą, kalbą, teisę ir net lietuvių kunigaikščius ne tik surusėjusius, bet ir pagimdytus rusų kunigaikščių – šv. Vladimiro ainius. Tik unija su Lenkija nutraukusi natūralią tos kunigaikštystės raidą. Į ją ėmė skverbtis svetima lenkų įtaka.

Pirmoji brošiūra apie Lietuvą pasirodė Peterburge dar 1839 m.³³ Anot N. Ustrialovo, buvo dvi valstybės: Riurikaičių ir Gediminaičių valdomos abi rusų valstybės. Bet kai Gediminaičių dinastija baigėsi, visi rusai pasirinko tik vieną – rytų rusų valstybę. Rytų ir Vakarų rusų valstybių susivienijimas būtų įvykęs XVI a. Bet 1569 m. ilgam atidėjo šį susivienijimą. Vakarų Rusija dar 200 metų išbuvo „lenkų jungė“. Jekaterina II šį klausimą išsprendusi galutinai. Nuo 1795 m. „lietuvių istorija turi nutilti“ (umolknuti).

Dar toliau savo išvadomis siekė savo paskaitose Peterburge M. Kojalovičius³⁴. Krėva – visiškas atsitiktinumas. Jogaila ieškojęs sosto ir atsirado proga – „karališkoji jaunoji“. Iki 1569 m. jis išvelgė unijoje „politinę dviejų valstybių sąjungą“, paremtą vien „išoriniais interesais“. Krėva – rusiškoji Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvusi „paaukota“ sąjungai su lotyniškąja Lenkija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė „greičiau ir tiksliau rusų valstybė“. Lietuviai čia suvaidinę variagų vaidmenį, panašiai kaip Kijevo Rusioje. 1569 m. įvyko „susiliejimas“ (slitije) dviejų valstybių. Tai įvykę prievarta. XVII–XVIII a. buvusi „rusų-lenkų valstybė“. 1795 m. ši valstybė nustojo egzistavusi. Istorinis sprendimas esą pateisinamas, nes buvo išlaisvinti vakariniai rusai. Išlaisvinti nuo „svetimo luomo“ ir „religinio despotizmo“. Jie ne Prūsija ir Austrija, buvo galima palikti Lenkiją, bet tik jos etninėse ribose.

Ne ką geriau rašė ir Kijevo universiteto profesorius ukrainietis pravoslavijos ir rusiškumo apologetas Nikalojus Daškevičius³⁵. Anot jo, rusai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje turėję ne tik demografinį, kultūrinį, bet ir moralinį (!) pranašumą prieš lietuvius. „Lietuvių gentis“

sudarė su rusais vieną politinį organizmą ir palengva virto (prevratilosj) rusų tauta. Bet unija viską pakeitė. Lenkija palengva „prarijo“ lietuvių-rusų valstybę. Tiesa, autorius pripažįsta, kad iš pradžių unija buvusi **personalinė**. Du šimtai metų praslinko svyruojant tarp savo valstybingumo idėjos, paremtos rusų gyvenimo pagrindu ir federacijos su Lenkija. Nuo 1569 m. liko tik lietuvių-rusų valstybingumo šešėlis ir tai tik žmonių sąmonėje. Maskvos politika pateisinama tuo, kad esą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vyko „varžymas“ (stesnenije) rusų tautos teisių. Rusų tautinė ir religinė vienybė nedavusi sutikimo unijai. Kaltę už uniją turi prisiimti vieni lietuviai, įsiterpę į slavų pasaulį. Jėzuitų demoralizuota Lenkija turėjo pagaliau atsisakyti savo istorinio vaidmens.

Ukrainietiškos istoriografijos tradicijas tęsė Michailas Gruževskis, bet jau visai kitu moksliniu lygiu ir savita įvykių interpretacija.³⁶ Jis akcentavo politinį Padnieprio gyvenimą su Kijevu, išaugusiu tarp ukrainiečių etnoso. Šis politinis centras jo buvo priešinamas Rusijos istorijai. Krėvos aktas atsiradęs dėl mažalinkių šlėktos siekimo išigalėti pietinėse rusų žemėse (panašiai rašė A. Levickis ir A. Prochaska). Rusija buvusi prieš politinę sąjungą su Vengrija ar Austrija ir net su Didžiosios Lenkijos remiama Mozūrija. Krėvos aktas, anot autoriaus, skelbęs Lietuvą Lenkijos provincija, nustojo gyvuoti. Tai buvo didelė lenkų diplomatijos pergalė. Ji „priteisė mirti Lietuvos politinį organizmą“. Argumentas – homogaliniai kunigaikščių aktai, visai ignoruojantys Lietuvą. Dėl Vytauto pasipriešinimo Krėvos sutartis netekusi reikšmės. Vytauto pergalės rusų žemėse „neapsakomai pakėlė jo prestižą“. Jogailai liko Lietuva tik kaip moralinė vertybė. Jis darė kompromisą – atidavė Lietuvą Vytautui. 1413 m. deklaruojama inkorporacija, bet Horodlės dokumentas, sau prieštaraudamas, tolimesniame tekste ją nuneigia.

M. Gruževskis matė Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę rusišką. Lietuviai patekė į rusų kultūros įtaką. Gal tik žemiausiai išlikę pagony. Lietuviai, turėję pirmąsias vietas valstybėje, taip pat rusėjo. Posakį „mes senovės nekeičiam, naujovės neįvedam“ rusų žemėse rodė lietuvių konservatyvumą, kultūrinį silpnumą, susikristalizavusių politinio ir visuomeninio gyvenimo formų nebuvimą, pagaliau lietuvių psichologiją. Fatališkiausia buvę tai, kad ir Vytautas, kovojęs dėl Lietuvos, kaip ir Jogaila

laikėsi tų pačių lotynizacijos pozicijų. Tuo tarpu katalikiškoji protekcija (1401 ir 1413 m.) darė nesaugią pačią Lietuvos valstybę. Todėl ji jau XV a. gale perėjusi į „agonijos stadiją“. Iki unijos rusai Lietuvoje jau-tėsi kaip namie ir tuo galima paaiškinti Lietuvos traukos jėgą. Rusai, būdami skaičiumi ir kultūriniu požiūriu pranašesni už lietuvius, galėję kurti valstybinį organizmą, t. y. savąją valstybinę struktūrą. Bet tai vyko, kol Lietuvos valdovai tapo Lenkijos politiniu įrankiu. Lenkai padarę fatalinę klaidą, kai Lietuvą atidavė Kazimierui. Gediminaitį padaryti Lietuvoje tik Lenkijos vietininku buvo neįmanoma. Todėl unija tuo metu ir buvo nutraukta.

Liublino unijos metu autorius pavadino „nelaiminga vargše Lietuva“. Karalius, inkorporacijos šalininkas, surišęs rankas Lietuvos politikams. Ukrainos atplėšimą nuo Lietuvos autorius vadino prievarta, kurios ne-atpirkio menkos nuolaidos – teisė ir tarnybos – lietuviams Lietuvoje. 1569 m. uniją M. Gruševskis laikė Lietuvos pakasynomis. Kaltininkais jis laikė XVI a. į politinę areną atėjusius bajorus.

Baltarusių istorikas Mitrofanas Dovnar-Zapolskis³⁷ akcentavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baltarusišką prigimtį. Šią valstybę jis vadino „lietuvių-baltarusių valstybe“. Joje jis išvelgė baltarusių kunigaikščių federaciją. Kunigaikštystės buvusios tik vasalinėje priklausomybėje nuo didžiojo kunigaikščio. Kunigaikštystės virtusios XVI a. žemėmis, todėl valstybė – „žemių federacija“. Nuo 1447 iki 1569 m. su Lenkija buvusi personalinė unija, o 1569 m. įvykusi parlamentinė unija buvusi pražūtinga ir Lenkijai, ir „lietuvių Rusiai“. Polonizacijos ir katalikizacijos pagrindu įvykęs buvusios vieningos tautos skilimas. M. Dovnar-Zapolskis neigiamai vertino pradinę unijos stadiją (1385, 1401, 1413 m.) ir ne dėl jos tikslų, o todėl, kad ji buvusi „mirusi raidė“. Lietuvos valstybė tęsė gyvenimą pagal „seną rusų pamatą“, o lenkai ėmę joje viešpatauti tik po 1569 m. Unija iki tol buvusi tik gynybinė. Lietuva reikalavusi sau atskiرو valdovo (1461, 1478 m.), o lietuvių-lenkų santykiai buvo palaikomi tik per delegacijas ir sprendė ginčus dėl Podolės ir Voluinės. Tai buvo svarbiau nei pati unija. Lenkų istorikų teiginys apie kultūrinę lenkų misiją aiškiai perdėtas. Ir apskritai lenkų istorikai labai pervertinę unijos kultūrinę reikšmę Lietuvai. Lenkų politinė mintis per visą XV ir

XVI a. pirmąją pusę snaudė, bet nemiegojo. Lenkų ponai siekė Lietuvoje įsigyti žemių ir tarnybų. Bet šiuo požiūriu nerodė prievartos. Nuo XVI a. vidurio unijos iniciatyvą perėmė lenkų šlėktos. Tuomet išryškėjo ir pagrindiniai unijos teiginiai 1553 ir 1555 m. seimuose.

XX a. pirmosios pusės rusų istorikai davė daug ir gerų studijų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos. Turėdami Maskvoje, o po to Peterburge Lietuvos Metriką, jie publikavo ją ir rašė studijas iš XVI a. istorijos. Unijos klausimais jie rašė labai specializuotai: Matvejus Liubavskis žvelgė į ją per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmo istoriją³⁸, Vladimiras Pičeta – per agrarinę ir socialinių santykių istoriją³⁹, I. Lappo – per vakarinių rusų etnoso istoriją⁴⁰.

Liubavskio požiūriu, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvusi tiesioginis Kijevo Rusios tęsinis. Ji buvusi rusų valstybė, nes lietuviai joje jautė dvasinę ir kultūrinę rusų įtaką. 1385 m. įvykusi Lietuvos-Rusios valstybės inkorporacija į Lenkijos karalystę. Tai atsitikę ne vien dėl Jogailos politinių interesų. 1385 m. sutartį pagimdę tiek vidaus, tiek ir išorės gyvenimo veiksmai. Prie vidinių veikalų jis priskyrė didžiojo kunigaikščio valdžios nepastovumą, valstybės skilimo ir net subyrėjimo galimybę. Unijoje su Lenkija atsiradęs vienas politinis kūnas. Tokiam teiginiui paremti autorius vardino kunigaikščių homogialinius aktus karaliui Jogailai ir katalikų reikšmės iškėlimą visoje valstybėje. 1385, 1401 ir 1413 m., anot autoriaus, „baigėsi savarankiškas Lietuvos-Rusios valstybės gyvimas“, nes įvykusi jos inkorporacija.

Realios unijos raidą paspartino bajorų-šlėktos politinio vaidmens išaugimas. Tai buvo tiesioginė jos priežastis, pasireiškusį tik Livonijos karo metu, o ją pagreitinęs iškilęs pavojus Lenkijai iš Turkijos pusės. 1569 m. įvyko tai, ką pradėjo Jogaila. M. Liubavskio pozicija griežta. 1569 m. „pasibaigė savarankiškas lietuvių-rusų valstybės egzistavimas“. Įvykusi inkorporacija (vtelenije) į Lenkijos karalystę, 1385 m. neliko kunigaikštiskos Lietuvos, o 1569 m. ir bajoriškos. M. Liubavskis pripažino, kad ir po Liublino unijos Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė išsaugojusi savo vidinę santvarką, bet tam jis neteikė didesnės reikšmės ir laikė negalima kalbėti apie politinį savarankiškumą. Taigi jis ignoravo vidinį valstybinį organizmą.

V. Pičeta, skirtingai nuo M. Liubavskio, pripažino 1385 m. įvykusią tik personalinę (ličnąją) uniją. Unijos sąlygos lenkų požiūriu, – inkorporacija. Jos priežastis lenkams ir lietuviams buvęs „karingasis germanizmas“. Jis stūmęs abi tautas į glėbį. Tautybių santykiuose nuo 1413 metų 90% rusų tapę opozicija vos 10% lietuvių, kurie, būdami katalikai, tapę viešpataujančia tauta. Aneksai priešinosi, o jų kunigaikščiai rodė separatizmą. XVI a. pradžia (M. Glinsko maištas) buvęs paskutinis šios tautinės rusų kovos akordas. V. Pičetos požiūris į Liublino uniją perdėm sociologizuotas. Kodėl nebuvo sukurta unitarinė valstybė? Į tai jis atsako: Lietuva ekonomiškai buvo susijusi su Baltija, bet ne su Lenkija, kuri taip pat kaip ir Lietuva, neturėjusi savos pramonės. Unija ekonomiškai nesuartino šalių, todėl ir politinis ryšys negalėjęs būti stiprus. Bet istorikas prieštaravo I. Lappo akcentuojamam ir perdėtai keliamam Lietuvos savarankiškumui. 1569 m., anot V. Pičetos, buvusi įkurta federacinė valstybė, nors Ukraina buvo inkorporuota į Lenkijos sudėtį. Perdėtai sociologizuodamas politinius dalykus, jis tvirtino, kad 1569 m. buvo tvirtintos senos privilegijos šlėktoms, todėl ji tapo stabdžiu socialinei pažangai, o tai savo ruožtu laidavo ir politinį sunykimą. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1679 m. išsikovojo autonomiją – atskirus urėdus, teisę ir teismus. Autonomiją iškovo ponai, o bajorų pastangomis sudaryta parlamentinė unija padėjo susilieti valstybėms.

I. Lappo skelbė, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvusi „Vakarų Rusija“ ir kad ji buvusi integrali visos Rusijos dalis. Maža to, būtent „Vakarų Rusijoje“ gimusi ir išaugusi senoji rusų kultūra. Tik vėliau ji pateko į Rytų Rusiją. „Vakarų Rusiją“, anot jo, sudarė Vilniaus, Vitebsko, Gardino, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir dalis Smolensko gubernijų. Tas sritis jis vadino „rusų tautos baltarusių šaka“. Pagal 1897 m. gyventojų surašymą, buvusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje gyveno 55% baltarusių, 14% žydų, 13% lietuvių, o likę buvo rusai, ukrainiečiai, lenkai. Religiniu požiūriu stačiatikiai sudarė 63% gyventojų ir turėję tiesioginį ryšį su šv. Sinodu. Demografinė situacija rodžiusi ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę situaciją. Joje dominavo rusiškasis etnosas. Tokie buvo jo teiginiai, kai jis gyveno ir dirbo Tartu bei Prahoje. Kuo gi jis „įsiteikė“ Lietuvai, kad buvo pakviestas į Kauno

Vytauto Didžiojo universitetą? Pagrindinis I. Lappo nuopelnas Lietuvai buvo tai, kad jis griovė tradicinę lenkų istoriografijos požiūrį į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Jis paneigė lenkų, ir ne tik, istorikų tezę, kad po Liublino unijos Lietuva tapo Lenkijos provincija ir nebevaikino politinio vieneto vaidmens. Patriotiškai nusiteikę lenkai, ypač emigracijos, sekdami gegužės 3 d. šalininkais, rašė apie tų valstybių susiliejimą. I. Lappo, gyvendamas Kaune, ėmėsi publikuoti ir komentuoti 1588 m. Lietuvos Statutą. Jis lygino jo paragrafus su Liublino unijos tekstu. Pagrindiniai jo teiginiai buvo šie: 1) 1588 m. Statute visai neminima Liublino unija. Nesą net užuominos apie ją. 2) Lietuva tame Statute likusi tokia pat, kokia ji buvo 1566 m. Statute. 3) 1588 m. Statutas skelbęs Lietuvą atskira nuo Lenkijos valstybe. 4) 1588 m. Statutas išsaugojęs Lietuvos pareigybes, o lenkus vadinęs užsieniečiais. 5) Statutas – teisių kodeksas, įtvirtinęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tolimesnį gyvavimą: atskirą nuo Lenkijos valstybę su sava valstybės teritorija, su sava valdovo priesaika, išsaugotomis Lietuvos pareigybėmis ir žemėmis. 6) Liublino unijos akte įrašytas lenkų projektas, o Lietuvos Statutas ištaisęs tai, kas lenkų buvę „perlenkta“. I. Lappo pagrindinis nuopelnas buvo prieštaravimas tradicinei lenkų istorikų koncepcijai apie Lietuvos valstybę kaip Lenkijos provinciją, nes Lietuvos statutai – ne provincijos, o valstybės paminimai. 7) Tik 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, kurią autorius vadino „valstybiniu perversmu“, įvykdytu be Lietuvos sutikimo ir žinios, naikino jos valstybingumą. Bet ji nebuvo Lenkijos ir Lietuvos laisvo susitarimo aktas. 1791 m. spalio 20 „Abipusio įsipareigojimo akta“ autorius vadino tik lenkiškuoju unijos variantu. Minėtas I. Lappo tezes toliau rutulioja A. Šapoka. Viskas būtų buvę gerai ir pagal Lietuvos Statuto studiją I. Lappo būtų galima net priskirti lietuvių istoriografijai, jei ne viena aplinkybė. Lietuvos statutai, taip pat ir 1588 metų, jo teigimu, buvo rusų paprotinės teisės tęsinys ir „nepastebėjo“, kad politinė to kodekso dalis priklausė vadovaujančiam lietuvių aristokratijos vaidmeniui.

Iš sovietmečių pasirodžiusių rusų istorikų darbų minėtinas Vladimiro Pašutos darbas⁴¹. Jame jau nebėra rusiškojo šovinizmo kvaitulio. V. Pašuta parodė svarbų XIII–XIV a. Lietuvos valstybės vaidmenį Vidurio ir Rytų Europoje. Jis teigė, kad Lietuvos valstybė atsirado savarankiškai

etninėse lietuvių žemėse ir nebuvo rusiškojo valstybingumo tęsinys. Tik prijungus rusų žemes, ji virto Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Tų žemių prijungimas vykęs labiau taikiu būdu (priešingai nei manė Michalas Tichomirovas ar baltarusis Vladimiras Percevas). V. Pašuta teigė, kad valstybę kūrė ne kunigaikštis su kariauna, o lietuvių nobiliai – žemvaldžiai. Jis siekė paankstinti nobilių-žemvaldžių atsiradimą ir jų politinį vaidmenį. Keliais atvejais jis rašė apie baltų patriarchalinę bendruomenę net su kolektyvine ariamos žemės nuosavybe, kurią paneigęs vėlesnis alodas ir per jį atsiradęs feodas. Tas mintis plėtojo Edvardas Gudavičius⁴², o pastaruoju metu ir Alfredas Bumblauskas⁴³. Unijos istorijai tai turi tiesioginę reikšmę, nes sprendžiamas klausimas, kokio pobūdžio buvo Lietuvos valstybė atėjusi į uniją.

Apie kitus rusų sovietinius istorikus – Vladimirą Karaliuką ir Igorį Grekovą galima tik tiek pasakyti, kad iš jų darbų dvelkia rusiškojo šovinizmo dvasia⁴⁴. Pasisakydami prieš O. Haleckio ar H. Paškevičiaus darbus, kuriuose esą Ukraina ir Baltarusija vaizduojama tarytum centrinės Europos katalikiškojo kultūrinio centro priedas teigiama apie rytų slavų istorinį bendrumą. Jie įžvelgė visų rytų slavų ir visais laikais išskirtinę istoriją ir jų bendrą istorinį procesą. I. Grekovas siekė net nuneigti aktyvų ir net dominuojantį baltarusių vidmenį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vien todėl, kad ta tezė prieštaraujanti kitai – „rusų žemių vienybės“ ir Maskvos prioritetui toje vienybėje. Maskva jungusi trijų tautų (rusų, ukrainiečių ir baltarusių) pastangas būti kartu, vienoje valstybėje. Pagaliau Liublino unija įvykusi ne todėl, kad Lenkijos santvarka kunigaikštystės nobiliams buvusi patraukli ir net ne dėl Rusijos baimės, o todėl, kad Turkija vertusi per uniją stiprinti Lenkiją prieš Rusiją. Ne ką geriau rašoma ir dabar⁴⁵. Krėva – Kulikovo mūšio akcentas, t. y. iškilusios Rusios baimė, o Liubline sukurtas bendras Lietuvos ir Lenkijos valstybinis organizmas.

Baltarusių istorikai pastaruoju metu pasiskelbė siekią sukurti savo istorijos tautinę koncepciją.⁴⁶ Ji turėtų būti depolitizuota ir deideologizuota. Bet joje dėmesio centre turėtų būti politinė istorija. Jie savinasi Lietuvos valstybę. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę jie pavadino baltarusių valstybe, sukurtą baltarusių etnosu pagrindu. „Pasirodo“, kad tos

valstybės užuomazga buvusi Polocko žemė. Ten atsiradusi dar ikibaltarusiškos valstybės organizacijos (IX a.). Ji atsiskyrusi nuo Kijevo valstybės. Ją sukūrusios dvi slavų grupės – krivičiai ir dregovičiai. XIII a. atsiradęs Naugarduko žemės centras, kuris XIV a. persikėlęs į Vilnių. Vilnius taip pat slavų – krivičių žemėje. Todėl sostinių kilnojimas nekeitęs tos valstybės slaviško pobūdžio. Baltarusių etnosas susiformavęs XIII a. o baltarusių nacija – XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lietuvių vaidmuo buvęs minimalus. Anot Mikailos Jermalovičiaus⁴⁷, Žemaitija apėmusi visą lietuviškąją dalį, o Lietuva – tai Baltarusija, Ukraina – Rusia. Netgi jų istorikai K. Tarasovas ir M. Spiridonovas „pataisė“ – Lietuva – tai Aukštaitija ir vakarinės baltarusių žemės. M. Jermalovičius savinasi net lietuviškąją Gediminaičių dinastiją. Jis vadina Gedimin, nors tokios formos jokiuose istorijos šaltiniuose nėra. Algirdą jie vadina „baltarusių valstybinių veikėju“ (belaruski dziaŭžauny dzejač). Ne baltų-lietuvių, o baltarusių žemės turėjusios politiškai viešpataujančią vietą, todėl tą valstybę reikia vadinti baltarusių valstybe. Ir A. Rogaliovas⁴⁹ istorinę Lietuvą randa tarp Naugarduko ir Minsko, slavų žemėje, tik etninė ten gyvenusi lietuvių mažuma davusi slavų valstybei pavadinimą. Valstybingumo požymiais jis laiko baltarusių XV–XVI a. kalbą ir pravoslavų kultūrą.

Ne ką geresni teiginiai ir Baltarusijos istorijoje⁵⁰. Lietuvos valstybingumas kildinamas iš Kijevo Rusios feodalų. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė esą žemių federacija. Joje dominavo sritys su savo konkrečiai apibrėžta autonomija. Kadangi baltarusių sritys dominavusios toje valstybėje, be to, su visiškai ryškia baltarusių persvara (peremoga). Dėl sričių dominavimo Lietuvos valstybėje galima pasakyti, jog sričių privilegijos užtikrino „senovę“, stačiatikių religijos išpažinimą, bet karinė tarnyba ir mokesčiai priklausė valstybės centrui, o administracija ir teismas valstybės atsiųstam vietininkui kartu su vietos bajorų vieče. Be to, XV a. vyko sparti Lietuvos ponų kolonizacija rusų žemėse, o ši baigėsi tik XVI a. pabaigoje. Tik 1563 metais buvo sulyginotos katalikų ir stačiatikių nobilių teisės užimti tarnybas. Tad kuo paremtas teiginys, kad baltarusių etninis elementas dominavęs politiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime? Autoriai „pamiršta“, kad: 1) Lietuvos kunigaikščių dokumen-

tuose rusų žemės vadinamos aneksais, rusai – lietuvių pavaldiniai, jų žemės – Lietuvos kunigaikščių dominijos, 1569 m. unijos akto § 9 karalių „pacta conventa“ vardija Lenkiją ir Lietuvą ir aneksines provincijas, 2) kad baltarusiai-stačiatikiai, jei jie būtų buvę valstybės kūrėjai ir valdytojai, negalėjo eiti į politinę sąjungą su katalikiška Lenkija ir būti atstumti (1413 m.) nuo politinio organizmo,⁵¹ 3) kad XVII a. viduryje baltarusių pavietų seimeliai kartu su visa Lietuva stėjo prieš kazokų ir baltarusių tautinį ir religinį sukilimą ir politinę sąjungą su Rusija.

Visiškai aišku, kad naujos baltarusių istorijos koncepcijos paimtos iš senų istorikų, išskyrus tai, kad vietoje vakarų rusų atsirado baltarusiai. Beje, Krėvos sutartis aiškinama, kaip ir daugelio rusų istorikų, Maskvos kunigaikščio pergale Kulikovo laukuose ir pasiruošusia atimti iš Lietuvos Kijevą, Vitebską ir Polocką.

Vokiečių istoriografija

Suprantama, kad vokiečių istorikus visų pirma domino unijos istorija apie vokiečių ordiną. Bet jie patys parašę nemažai darbų, skirtų unijai. Visų pirma minėtina Josefo Pficnerio⁵² monografija apie Vytautą. Dėl rusų istorikų įtakos J. Pficneris vadino Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę lietuvių-rusų valstybe. Bet, skirtingai nuo rusų istorikų, jis neneigė lietuvių prioriteto toje valstybėje. Anot jo, rusų žemės pripažinusios Lietuvos valdžią. Valstybės branduolį sudarė žemės, esančios Nemuno baseine, o to branduolio persvara buvusi akivaizdi visoje valstybėje. Jis net dalijo ją taip: 1) Lietuvos branduolys Nemuno baseine, 2) pavaldžios jam rusų kunigaikštystės ir 3) periferinės teritorijos, buvusios pasienyje su Maskva. Jis itin pabrėžė savarankišką nuo Jogailos Vytauto politiką. Lenkų ponai, anot autoriaus, siekė: 1) išplėsti savo valstybės teritoriją, 2) įgyti Lietuvoje karinę jėgą kovoje su Ordinu dėl visos Vyslos tėkmės.

Lietuva siekusi: 1) apsikrikštyti, 2) kultūrinių vertybių ir 3) Lenkijos karinės paramos. Tāt Lenkijos karūna buvusi ne vien blizgus perlas, kuris suviliojo Jogailą. Vytautas esą unijos klausimu laikėsi nuošaliai. Krėvos sutartį autorius vadina pamatu Lietuvos inkorporacijai į Lenkijos sudėtį. Vienintelis jo argumentas – kunigaikščių homogialiniai (prie-

saikos) aktai Lenkijos karaliui. Bet čia pat autorius pasitaiso: nuo 1385 m. abi valstybės gyveno atskirai. Lenkų istoriografijos paveiktas, autorius, aišku, pervertino 1387 ir 1413 m. aktų įtaką bajorų žemėvaldos formavimui ir perėjimui nuo militarinės į luominę valstybę. Autorius mano, kad Vytautas siekęs atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ir naikinti uniją (Auflosung der Union). Prieš šią jo tezę pasisako Feliksas Konečnis⁵³. Pagrindinis visos Pfcnerio knygos motyvas – Vytautas buvo stipresnis už uniją ir Jogailą.

Ankstyvąjį unijos etapą tyrinėjo Gotoldas Rodė⁵⁴. Jis teigė, kad Krėvos sutartis svarbi ne tik Lenkijos, bet ir visos Rytų Europos istorijai. Lenkija per ją pakilusi iš vidutinės į didžiąją valstybę ir įgijo didelę erdvę savo politinei ir kultūrinei ekspansijai. Ji tapusi tarptautine valstybe, bet kartu ji paveldėjusi iš Lietuvos pagrindinę problemą – ginčą su Maskva dėl Kijevo Rusios palikimo. Unija (ne Krėvos aktas, o Jogailos karūnacija 1386 m. kovo 4 d.) nebuvo nukreipta prieš Ordiną, nes Lenkija nuo 1343 m. neturėjusi su juo tiesioginių konfliktų. Unija buvo vykdoma mažalenkų interesais Raudonojoje Rusioje, ji nebuvo planavusi Žalgirio mūšio. Lietuviams unija buvo reikalinga taip pat ne vokiečių puolimams atremti, o paskelbti Europai, jog jie krikščionys. Šaltiniai nekalba apie jos antivokiškas idėjas, o lenkų vengrų sąjungą Kazimiero Didžiojo laikais prieš lietuvius buvo pakeista lenkų-lietuvių koalicija prieš vengrus. 1386 m. neįvyko Lietuvos inkorporacija, kurią sunku paaiškinti vien juridiniais aktais. Praktiniame gyvenime išliko Lietuvos valstybė, kuri 1401 m. buvo užfiksuota ir juridškai. Taigi buvo pripažinta Doppelreich. Beje, ir 1386 m. įvykęs tik „ypatingos rūšies leninis ryšys“, kuris teisiniu požiūriu nepaaiškinamas. Lietuva liko su centro valdžia, aiškiomis valstybės sienomis, savąja teise ir savo užsienio politika. Autorius pavadino savo veikalą „Lenkijos rytinės sienos“, todėl visiškai aiškiai teigė, kad po 1401 m., t. y. po Lietuvos valstybingumo atkūrimo, atsirado dviguba Lenkijos rytinė siena. Tai buvęs pirmas unijinis kompromisas. Knygoje labai vertinamas Vytautas ir ne vien todėl, kad daug kartų rėmėsi Ordinų, bet ir dėl to, kad per ketverius metus Lietuvoje įgijo tautos didvyrio vardą ir pagreitino lietuvių tautos sąmonės raidą. Nuo 1398 m. jis valdė Lietuvą savarankiškai, o 1401 m. buvo pripažintas Lie-

tuvoje „supremus princeps“. Beje, ir O. Haleckis teigė, kad 1401 m. Vytautas teisiškai atnaujino (t. y. atgaivino) Lietuvos valstybę. (Dzieje. T. 1. S. 162.) Jogaila nuo tol nebeteikė dokumentų Lietuvai. Lenkai, jei mirtų bevaikis Jogaila, be Vytauto ir jo ponų žinios pažadėjo nerinkti sau karaliaus. Dėl 1569 m. autorius pastebėjo, jog Lietuva išsaugojo savo valstybingumo atributus. Ukrainos inkorporavimas į Lenkijos sudėtį sustiprino lenkų ūkinę ir kultūrinę veiklą buvusiose Lietuvos pietrytinėse provincijose.

Apie uniją rašė ir Harro Gersdorfas⁵⁵, kurio kruopščiai parašyta studija apsiriboja labai trumpu periodu – 1382–1390 m. Autorius, kaip ir G. Rodė, aiškina, kad mažalenkiai nusprendę panaudoti Jogailą savo programai. Jogaila priėmęs krikščionybę kad su ja kovotų. Jis padaręs lemiamą posūkį į Vakarus, nepaisydamas to, kad jo motina ir broliai buvo ortodoksai. Barbarus lietuvius jis „pakėlęs“ į civilizuotų tautų lygį. Ordinas neteko moralinio savo egzistencijos pamato. Autorius pasiremia įžymiuoju Ranke, vadinusiu uniją „didžiausiu įvykiu, kuris po totorių įsiveržimo taip pat sudrebino rytų pasaulį“. Popiežius patvirtino Lietuvos krikštą ir legitimavo Jogailos vedybas. Ordinas nepripažinęs Jogailos krikšto, bet negalėjo šiam faktui prieštarauti. Jis ir toliau siekė žemaičių krašto, kuriame gyveno išlikusių pagonių, laikinai garantavo Ordinui egzistenciją, Ordinas pamažu virto pasaulietine valstybe. Tai ne nuopuo- lis, o posūkis. Autorius visai gina magistro Konrado Zolnerio politiką.

Priešingai jam, Henrikas Bokmanas⁵⁶ teigė, kad Konradas Ciolneris dar turėjęs šansų išsaugoti mažą Ordino valstybę, bet tuo nesitenkinęs ir siekęs išplėsti savo valdžią į Žemaitiją. Lenkija, kaip ir Ordinas, anot jo, tam „naudojo“ karą prieš pagonis (Heidenkampf). Misijų teorija ir pagonių krašto nukariavimas vienas kitam neprieštarauja ir netgi yra optimalūs. Vokiečiai prieš pagonis lietuvius vykdė totalinį karą, kuris buvo panašus į pagonių medžioklę. 1385 m. Lietuva prijungta prie Lenkijos, o Jogailos pažadą verčia „seine Lander der polnische Krone anzufügen“. Bet autorius nemano, kad tuo buvo panaikinta Lietuvos valstybė. Jis mano, jog išliko dvilypė valstybė (Doppelstaat). 1385 m. buvę suplanuota Ordino valstybės sunaikinimas. Imperatorius ir popiežius uždraudė Ordinui tęsti karą Lietuvoje. O tai jau ir buvę Ordinui katastrofa. Ordinas darė viską, kad savo žlugimą

atitolintų, naudojosi Jogailos ir Vytauto revalizacija ir turėjo šansų išsaugoti savo valstybę. Lietuva ir Lenkija tuomet buvusios didesnės už Prancūziją ir Vokietiją kartu. Bet Ordinas ir toliau neprotingai siekęs legitimuoti karą prieš lietuvius Vakarų Europoje ir vis daugiau pasiklovė turima jėga ginčui dėl teritorijų spręsti.

Horstas Jablonovskis⁵⁷ analizavo Vakarų Rusiją XV a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Anot autoriaus, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė politiniu ir religiniu požiūriais – tolerancijos šalis, nors Maskva XV a. pabagoje ją ir kaltino rusų priespauda. Lietuvos didieji kunigaikščiai leido statyti cerkves ir nemažino jų bažnytinės žemėvaldos. Bet jie sustabdė ortodoksų tikėjimo plitimą etninėje katalikiškoje Lietuvoje. Buvo draudžiama statyti stačiatikių cerkves etninėje Lietuvoje. Net pagonybės laikais lietuviai buvo užėmę viešpataujančią padėtį valstybėje ir krikščioniškų rusų neįsileido į centro valdžią. Rusų žemėms nebuvo būdinga religinė prievarta, o priešingai, buvo tikėjimo laisvė. Bet XV a. jau buvęs prasidėjęs poslinkis į valstybinę katalikų religiją. Tai buvęs Jogailaičių politikos pagrindas. Iki 1563 m. įstatymai draudė stačiatikiams užimti aukščiausias valstybės tarnybas (ministrų, vaivadų), bet gyvenimo praktika rodė, kad rusai stačiatikiai dalyvavo ir Ponų Taryboje.

Autorius net neabejoja, kad vakarinės rusų žemės buvo pajungtos Vilniaus viešpataujančiai dinastijai, nors ir turėjo didelę savivaldą srityse. Apie uniją autorius mano, kad nuo XV a. vidurio buvusi abiejų valstybių „broliška sąjunga“, o ne inkorporacija. Tokia buvusi Kazimiero valia. 1446 m. rugsėjo 17 d. pirmą kartą buvo pavartotas unijos terminas (in unam frater nam unionem). Reali unija buvusi suplanuota tik 1501 m. Lietuvos valstybingumas XV a. nebuvęs palaidotas tik dėl Vytauto politikos. Per visą XV a. Lietuvos valstybingumas buvo palaikomas ir globojamas.

Ižymus vokiečių archyvistas Kurtas Forstreuteris⁵⁸ akcentavo unijoje Lietuvos krikštą. Jis nusistebėjęs klausia, koku būdu nuo 1283 iki 1387 m., t. y. po šimto metų atkaklios lietuvių kovos Lietuva taip staiga ir taikiu būdu buvo apkrikštyta. Maža pagonių sala stoji prieš visą krikščioniškąjį pasaulį! K. Forstreuteris be jokios abejonės teigia, kad unija atsiradusi tik dėl Lietuvos christianizacijos. Lietuviai Jogailai nesipriešinę ir jam pavykę įtraukti į christianizaciją visą savo tautą. Nors krikščionybė Lietuvoje liko

paviršinė, nors tai buvo politinis krikštas, bet jis įvyko. Autorius apgailestauja, kad vis dėlto krikštijo Lietuvą ne vokiečiai. Vokiečiams esą buvusi uždrausta bet kokia sąjunga su pagonimis, o lenkai naujai pažvelgė į šį klausimą. Autorius iš esmės atsisakė nagrinėti sunkų unijos klausimą ir „pasiuntė“ pas G. Rode. Jis pateikė tik kai kurias svarbias pastabas. 1401 ir 1413 m., anot jo, Lietuva, Lenkijos pavyzdžiu tapusi luominė valstybė (Adelsstaat). O tai tiesiogiai susiję su Lietuvos siekimu būti nepriklausoma. Autorius priekaištauja Ordinui dėl jo nelankstumo derybose su Lietuva. Jogailą jis vadina nominaliu Vytauto siuzerenu ir iki pat jo mirties. Bet jis pažymi, kad Vytautas gavo valdžią Lietuvoje tik su Ordino pagalba. Tik „atsirėmę“ į Ordiną lietuviai galėję išsaugoti nepriklausomybę. Vytautas siekęs ne Lietuvos nepriklausomybės, o tik geresnės Lietuvos pozicijos unijoje su Lenkija. Autorius pabrėžia 1386 m. unijos reikšmę ne politiniu, o kultūriniu požiūriu. Jis net teigia, kad 1422 m. Melno taika, kai Ordinas pasitraukė iš Žemaitijos, Lietuvai buvusi svarbesnė už 1386 m. posūkį. Bet Ordinas liko traukos jėga lietuviams. Lietuvoje buvusi didesnė socialinė spauda, nes lietuviai bajorai naudojosi lenkų šlėktos privilegijomis. Jau XV a. dėl tos aplinkybės atsiradusi „Mažoji Lietuva“. 1569 m., anot jo, Lietuva nustojo buvusi valstybė. Ji atkurta tik 1918 m. Pagoniškoje Lietuvoje rusai gyvenę ramiai ir tik po 1387 m. jie tapę misijų objektu. Didis Gedimino politikos specialistas įžvelgė jo siekimą turėti Vakaruose ramų užnugarį savo aktyviai politikai Rytuose. Autorius apgailestauja, kad krikščionybė į Lietuvą atėjo ne per Rygą ir vokiečių kultūrinę aplinką.

Vienintelis iš vokiečių Manfredas Helmanas rašė. Lietuvos istoriją. Lietuvą jis vadino patrimonialine monarchija (pagal Rusockį). Vilniuje valdančiam monarchui buvo paklusnūs iš dinastijos kilę jo broliai. Gediminas palaikė tik asmeninius ryšius su sūnumis rusų žemėse ir leido jiems priimti ortodoksų tikėjimą. Gediminas padėjo pamatus centro valdžiai prieš gausių kunigaikščių savarankiškumą. Valstybės branduolys buvo Aukštaitijoje. Lietuvos valstybėje XIV a. nebuvo valdymo krizės. Uniją lėmė kiti faktoriai: susikirtę kaimynų interesai rusų žemėse, religiniai ir ūkiniai interesai, pagaliau Jogailos pastangos turėti atramą prieš Ordino remiamą Vytautą. Krėvoje Jogaila pažadėjęs Lietuvą prijungti (anzuglie-

dern) prie Lenkijos. Krėva „tiesiogiai ar netiesiogiai buvo nukreipta prieš Ordiną“. Ji buvo posūkis Vidurio Tyrų Europoje. Katalikų tikėjimas, socialinės struktūros pakitimas, naujas politinis mentalitetas ir ūkinis pagyvėjimas lėmė tą posūkį. Lenkija per uniją grąžino sau iš Vengrijos ne tik Raudonąją Rusią – Haličą įgijo viršenybę Moldavijos kunigaikštystės ir atkūrė Krokuvos valdžią Mozūrijoje. Lietuva negavo jokių teritorijų. Didžiausias jos pasisėkimas 1387 m. – Jogailos privilegija, užtikrinusi bajorams asmens laisvę, nuosavybę ir teisę valdyti valstybės dvarus. Lietuva nuėjo ne su ortodoksu krikščionių tikėjimu, o su Romos katalikų bažnyčia. Lietuva tapo Vakarų tautų ir valstybių šeimos nare. Krėvos sutartį autorius vadina personaline unija (Personalunion). Jogaila pasilikęs sau „supremus duz“. Vytautas (gewwaltig Mann) iškovojęs „reliatyvią Lietuvos nepriklausomybę“ ir užtikrinęs (1413 m.) Lietuvos savarankiškumą ateičiai. Bet 1413 m. buvo nužymėtas bendras parlamentas ir tolimesnė polonizacija per administraciją ir teisę. Vytautas susigrąžino iš Ordino žemaičius ir daugiau iš Ordino nenorėjo nieko (mehr wolta nicht!).

Švenčiant 600 metų Lietuvos krikšto jubiliejų, M. Helmanas pateikė referatą apie Romos kurijos santykius su Lietuva. Jis atkreipė dėmesį į dvi Romos iniciatyvas. Valdant Mindaugui, galėjo būti sukurta labai imponuojanti krikščioniška Lietuva (iš Ordino rankų!). Bet tam reikėjo tik užleisti Ordinui taip jam reikalingą Žemaitiją. Kitas Lietuvos šansas buvęs valdant Kęstučiui, bet ir juo lietuviai nepasinaudojo. Bet autorius nemini, jog Marienburgas tęsė šimtmečių žemių užkariavimo politiką ir su juo sąjunga buvo neįmanoma, Jogaila nutraukė derybas su Ordinu ir ieškojo kitų galimų Lietuvos christianizacijos būdų.

M. Helmanas pakeitė ir vėlesnių laikų Lietuvos istoriją. Beje, oligarchinės valdžios pradžią jis išvelgė XV ir XVI a. riboje. 1569 m. esą įvykusi Lietuvos aneksija. XVII–XVIII a. buvę „ramūs laikai“, bet Lietuva liko Lenkijos šešėlyje. Ji reprezentavo jau lenkų gyvenimo formas, kalbą ir drabužius. Nuo XVII a. vidurio Lietuva atsidūrė provincijos padėtyje, o 1791 m. ji buvo jau visai ignoruojama.

Lietuvai gerai žinomas ir Žalgirio mūšio studijų skandinaviskos kilmės Berlyno profesorius Svenas Ekdalis⁶⁰ Krėvą vadina „polische-litau-

ische Personalunion“. Jis pripažino, kad 1385 m. tapo lemiami Vidurio Rytų Europoje. Ordinas netekęs legitimacijos tolimesniam karui prieš pagonis. Ordinas siekęs visomis išgalėmis išskirti unijos partnerius, panaudodamas Vytautą ir Švitrigailą. Po to Ordinas žlugo.

Lenkijos ir Rusijos santykių istorijai pastaruoju metu stambiają studiją parašė Klausas Cernakas.⁶¹ Joje yra ir unijos istorijos bruožų. Rusijos ir Lenkijos santykiai esą didžiausia Europos problema. Problema buvusi ir Lietuva. Kaip ji vertinama šioje knygoje? 1386 m. – naujas visos slavų istorijos etapas. Jogailaičių valdoma Lenkija buvusi Doppelreich, kuri 1569 m. virtusi renkama monarchija (Wahlmonarchie) ir aristokratinės respublikos forma (Adelsrepublik). Lietuviai negreit integravosi į Lenkijos sudėtį, nes jų kultūra buvo veikiama vakarinių rusų ir turėjo savo tautinių savitumų. Autorius, remdamasis M. Helmano teiginiu, rašo, kad XVII–XVIII a. Lietuvos istorija nebebuvo lietuvių istorija. Rusijos įtakos didėjimą autorius pastebi nuo XVII a. vidurio, nors pirmas Maskvos kontrpuolimas prasidėjęs jau 1558 m. Petras I siekė primesti savo valią Europos kontinentui, o XVIII a. pradžioje jau buvęs užprogramuotas Rusijos protektoratas (1717 m.) ir Lenkijos padalijimas.

Taigi vokiečių istorikai uniją vertino Ordino ir imperijos interesų požiūriu. Jie sekė lenkų istorikų informaciją ir daug kur ją kartojo. Lietuvos sėkminga kova ginant nepriklausomybę nuo Lenkijos aiškino Ordino pagalba. Po 13 metų karo (1454–1466) vokiečių istorikai nustojo domėtis unija.

Erikas Maške⁶² teigė, kad riterių kova su lygiai kaip jie apsiginklavusiu priešu buvo jų pašaukimas. Riteriai pradėjo tą karą prieš pagonis prūsus, o po to tęsė jį prieš pagonis lietuvius. Jie turėjo tikslą užkariauti pagonis (um ihrer Herrschaft zu unterherfen). Ordinas tvirtai laikėsi šio pirminio uždavinio, bet Ordino kryžiaus žygių politika prieš lietuvius pasidarė nereali, kai Lietuva tapo galinga Vidurio ir Rytų Europos valstybė. Dar labiau iliuzinė Ordino politika tapo po 1386 m. Jėgos misija tuomet prarado paskutines galimybes. Tai privaldė suprasti Zollner von Rotenstein (1382–1390), bet jis to nesuprato ir tęsė buvusią (nuo Vinricho von Kniprodės) jėgos politiką. Prancūzų ir anglų riteriai, jo kviečiami, toliau traukė „riterių mūšin“. Juos išblaivė Žalgirio mūšis. Po

Žalgirio Ordino smukimas pasidarė nesulaikomas. Prisidėjo ir tai, kad XV a. Ordinas tapo nobilių korporacija – institucija ir vis stipriau reiškęsi nobilitacijos požymiai, o dvasiškas pradas sekuliarizavosi.

Ižymus Ordino sutarčių su kaimynais publikuotojas⁶³ Erichas Veisė siekė pateisinti Ordino buvimą prūsų žemėse. Anot jo, pagonys prūsai ir lietuviai neturėję teisės kurti savo valstybės ir politiškai egzistuoti, nes pagonių žemės yra „patrimonium sancti Petri“. O ją šv. Petro įpėdiniai perleidę Ordinui, ir šv. Romos (Vokietijos) imperija perleidusi tas žemes leno teise Ordinui.⁶⁴

IŠNAŠOS

¹ *Daukantas S.* Darbay senuju Lituwų yr Žemaycziu. K., 1929. Budą Senowęs Letuwių Kalnienų ir Žamajtiu. Petrapilis. 1845. Lietuvos istorija parasyta 1850. Plymouth. 1893–1897. T. 1–2. Žr. Juozo Jakšto platų S. Daukanto darbų aptarimą // *Tautos praeitis*. 1965. T. II. Kn. 2. (6). P. 3–18.

² *Totoraitis J.* Die Litauer unter der Konig Mindowe bis zem Jahre 1263. Freiburg, 1905.

³ *Stakauskas J.* Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje. K., 1934.

⁴ *Jakštas J.* Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu. Senovė. T. 1, 2. Atspaudas. 1936.

⁵ *Kučinskas A.* Kęstutis. Marijampolė, 1938.

⁶ *Avižonis K.* Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels. Berlin, 1932.

⁷ *Ivinskis Z.* Geschichte Entstehung und Entwicklung des Bauernstandes in Litauen. Berlin, 1933.

⁸ *Vytautas Didysis 1350–1430.* Red. P. Šležas. K. 1930 ir V. 1988. Jogaila ir jo laikų Lietuva. Red. A. Šapoka. K., 1935.

⁹ *Šapoka. A.* Lietuva ir Lenkija Jogailos laikais. K. 1935. P. 69.

¹⁰ *Codex epistolaris Vitoldi.* Išleido A. Prochaska. Cracoviae, 1882. Nr. 117.

¹¹ *Šapoka. A.* Die Sondertagungen der litanischen Stande nach der Lubliner Union von 1569. Aratruck. Opetatud Eesti Seltsi Toimetustest XXX (Libor Saecularis). Atspaudas.

¹² Šapoka. A. 1655 metų Kėdainių sutartis. V., 1990.

¹³ Šapoka. A. Senasis Vilnius. Brooklyn, 1963; Vilnius Lietuvos gyvenime. Toronto, 1954.

¹⁴ Šapoka. A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. K., 1938.

¹⁵ Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Roma, 1978 ir Vilnius, 1991; Vytautas. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1966. T. 34. P. 373–390.

¹⁶ Ivinskis Z. Liublino unija ir jos šešeliai // Aidai. 1969. Nr. 9, 10.

¹⁷ Avižonis K. Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais. K., 1940.

¹⁸ Ten pat. P. 536, 537, 543.

¹⁹ Ten pat. P. 43, 47, 61, 64, 71, 77, 97, 100, 522, 523.

²⁰ Ten pat. P. 538.

²¹ Avižonis K. Rinktiniai raštai. Roma, 1978. P. 110.

²² Jablonskis K. Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. V., 1971. P. 7, 8, 27, 28.

²³ Dundulis B. Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV a. V., 1968. Aptarta unijos istorija nuo Krėvos iki Melniko (1501 m.).

²⁴ Dundulis B. Lietuvos užsienio politika XVI a. V., 1971. P. 272, 273.

²⁵ Jurginis J. Liublino unijos aktų ir III Lietuvos Statuto reikšmė. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. Serija A. 1979. T. 1 (66) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žlugimo priežastys. Lietuvos istorijos metraštis. V., 1971. P. 41, 48.

²⁶ Lietuvos istorijos metraštis 1971. P. 45.

²⁷ Jurginis J. Paskutiniojo Lietuvos etmono tragedija // Istorija ir poezija. V., 1969. P. 132, 140.

²⁸ Lietuvos TSR istorija. V., 1957. T. 1. P. 346.

²⁹ Žiugžda J. Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje. K., 1964. P. 16–18.

³⁰ Lietuvos TSR istorija. V., 1957. P. 220.

³¹ Jakštas J. Liublino unija – Lietuvos istorijos epocha // Tautos praeitis. 1971. T. 3. Kn. 1(9)

³² Dainauskas J. Išgarsintas Krėvos aktas – falsifikatas // Draugas. 1963. Lapkr. 23; Kriavo akto autentiškumas // Draugas. 1978. Sausio 14; Autentyczność aktu Krewskiego // Litvano-Slavica Posnaniensis. Studia historica. II. Poznań, 1987.

³³ Устрялов Н. О литовском княжестве. СПб., 1839.

- ³⁴ Коялович М. Чтения по истории западной России. Изд. 4. СПб., 1884 (изд. I. 1864); Люблинская уния. СПб., 1863.
- ³⁵ Дашкевич Н. Заметки по истории литовско-русского государства. Киев, 1885. С. 111, 112, 113, 121, 167, 175, 179, 187.
- ³⁶ Грушевский М. С. История України-Руси. Київ, 1907. Т. 4. С. 96, 99, 130, 136, 147, 151, 159, 181, 184; Очерк по истории украинского народа. Киев. Изд. 1990 (изд. 1904, 1906, 1911). С. 100, 114, 116.
- ³⁷ Довнар-Запольский М. Польско-литовская уния на сеймах до 1569 г. М., 1897. С. 15–16; Основы государственности Белорусии. Гродна, 1919. С. 4–8.
- ³⁸ Любавский М. Литовско-русский сейм (be datos ir vietos); Очерк истории литовско-русского государства. М., 1910. С. 292. Изд. 1915. С. 312.
- ³⁹ Пичета В. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. М., 1961. С. 223–224, 442, 518, 527, 543, 550, 562–563, 620, 627–629; Польша на путях к колонизации Украины и Белоруссии // Исторические записки. 1940. Т. 7. С. 59–90; История литовского государства до Люблинской унии. Вильно, 1921.
- ⁴⁰ Лаппо И. Западная Россия и ее соединение с Польшею в их историческом прошлом. Прага, 1924. Литовско-русское государство в составе Речи Посполитой. Прага, 1929; Lappo I. Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos. К., 1932; 1588 metų Lietuvos Statutas. К., 1934. Т. 2.
- ⁴¹ Pašuta V. Lietuvos valstybės susidarymas. V., 1971. Leid. papildytas ir pataisytas.
- ⁴² Gudavičius E. Baltų alodo raida // LTSR Mokslų Akademijos darbai. Ser. A. 1979. Т. 4 (69). Р. 95–103; 1980. Т. 3 (72).
- ⁴³ Bumblauskas A. Kolizje historiograficzne w kwestie charakterystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego // Lithuania. Warszawa, 1995. Т. 1 (14). Р. 39.
- ⁴⁴ Греков И. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. М., 1963.
- ⁴⁵ Краткая история Польши. М., 1993. С. 528.
- ⁴⁶ Гістарычная навука гістарычная адукацыя рэспублікі Беларусь. Т. I. Мінск, 1994.
- ⁴⁷ Ермалович М. Старожытная Беларусь: Полоцкі і Навагародскі перыяды. Мінск, 1990. С. 86–88 и 307–310; Віленскі перыяд. Мінск, 1994.
- ⁴⁸ Тарасаў К. Памяць пра Легенды Пастаянці беларускай Мінуутчыны. Мінск, 1990. С. 48. Згляды вякоу. Т. I. Мінск, 1996. С. 7.

⁴⁹ *Ролалев А.* Белая Русь и беларусы. Гомель, 1994.

⁵⁰ Нарысы гісторыі Беларусі. Минск, 1994. Ч. I. С. 102, 116.

⁵¹ *Czernak W.* Sprawa rownowprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563) // *Rozprawy Akademii umiejętności.* Wyd. Historyczno-filozoficzny. Ser. II. T. XIX. Kraków, 1903. S. 348–405.

⁵² *Pfitzner J.* Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann. Leipzig, 1930. Vertimas į lietuvių kalbą : *Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas.* K., 1930; V., 1989.

⁵³ *Ateneum Wileńskie.* 1930. S. 931–933.

⁵⁴ *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens. (1401). Koln-Graz, 1955. S. 116, 121, 122, 217; *Kleine Geschichte Polens.* Darmstadt, 1965. S. 116, 217.

⁵⁵ *Gersdorf H.* Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union (1382–1390). Göttingen, 1995.

⁵⁶ *Boockmann H.* Der Deutsche Orden. München, 1981. S. 172, 173.

⁵⁷ *Jablonowski H.* Westrussland zwischen Wilna und Moskau. Leiden, 1955. S. 28, 30, 46, 49.

⁵⁸ *Forstreuter K.* Deutschland und Litauen im Mittelalter. Köln, 1962. S. 9, 12, 13, 14, 42, 45, 46, 60.

⁵⁹ *Hellmann M.* Grundzüge der Geschichte Litauens. Darmstadt, 1976. S. 36, 37, 97; Die polnisch-litauische Union von 1385/1386. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* Bd. 34. 1986. H. 1. K. Forstreuterio rec. M. Helmano knygai. *Zeitschrift für Ostforschung.* 1967. H. 4. S. 739. *Hellmann M.* Die papste und Litauen // *La cristianizzazione della Lituania.* Vaticano, 1987. P. 42, 45, 55.

⁶⁰ *Ekdahl S.* Die preussisch-litauischen Beziehungen des Mittelalters // *Deutschland und Litauen.* Lüneburg, 1995. S. 38–40.

⁶¹ *Zernack K.* Polen und Russland. Berlin, 1994. S. 710.

⁶² *Maschke E.* *Domus hospitalis Theutonicorum.* Bonn, 1970. S. 47, 48.

⁶³ Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im XV Jahrhundert. et. E. Weise. T. I. 1398–1437. Marburg, 1970.

⁶⁴ *Zeitschrift für Ostforschung.* 1968. S. 738.

LITHUANIAN, RUSSIAN, POLISH HISTORIOGRAPHY WITH RESPECT TO THE POLAND-LITHUANIA UNION

MEČISLOVAS JUČAS

S u m m a r y

The investigations in the Poland-Lithuania union were carried out first in Polish and Russian historiography and latter in the Lithuanian one. During the 30-40's the latter studies dealt with the earliest before-union Lithuanian history and emphasized the independent, long-lasting monarchy and the Lithuanian statehood inside the union. Signing the Krėva treaty in 1385 Jogaila did not think about incorporating Lithuania into Poland but intended to rule both states by himself. Thus, in 1385 only a personal inter-state relationship was stated (A. Šapoka). After restoration of an independent Lithuanian ruler dynasty in 1392, Jogaila possessed no power in Lithuania and did not issue any documents (K. Jablonskis). The rule of Jogaila and his heirs in Lithuania was interrupted. Such a situation remained unchanged until the Lublin union which did not abolish the Lithuanian state but constituted the union of two states (A. Šapoka, K. Avižonis, B. Dundulis). However, after the Lublin union Lithuania was left "with limited statehood" (J. Jakštas). The 17th and 18th centuries were the centuries of rapprochement rather than merging of two states and two political nations (A. Šapoka). During the Soviet times Lithuanian historiography, influenced by Russian historians works, evaluated the Lublin union negatively describing it as burying of Lithuanian state, intensification of noble privileges and obstacle of social progress (J. Jurginis).

Russian historiography appropriated the Lithuanian state and called the Grand Duchy of Lithuania as the West Russian state, the continuation of Kiev state in the territory of Western Russian. According to this historiography the biggest part of territory and population belonged to the Russian ethnos. Its early christianization and, consequently, written language and spiritual culture gave the priority to the Eastern part of that state. The political life, under the conditions of full decentralization, was determined by the federation of regions (mainly Russian ones). The disputes concerned only the nature of ethnos: whether it was Russian or Byelorussian during the 15th and 16th centuries.

The Russian historiography was unanimous about the Lublin union which interrupted a natural development of the Lithuanian state and subordinated Lithuania to the political, cultural and religious interests of Poland. Liberation

came only in 1795 when the Grand Duchy of Lithuania was incorporated into the Russian empire.

The parliamentary union was treated from the point of view of Russian researchers who investigated the early state of Lithuania. M. Lubavski studied the diet of the Grand Duchy of Lithuania until 1569. He treated the parliamentary history of the 15th and 16th centuries as a growth of political consciousness of noblemen and, consequently, their search for greater political rights together with Polish szlachta. So, the real union came in 1569. V. Pičeta dealt with the economical and social system. Thus, he stated that the real union was determined by the estates privileges and the Lithuanian noblemen strive for consolidation and increase of these privileges following the Polish szlachta. Whereas, J. Lappo was interested in the Russian ethnos and his estimation of the union was based on it.

German historians considered that the Lithuanian state was formed in the ethnic Lithuanian territory and the Russian annexation came later. But Lithuania showed religious tolerance in the Russian territories and provided them with a wide selfgovernment (H. Jablonovski). German historians agreed that the union created a twostate Poland-Lithuania state – *Doppelreich* (J. Pfitzner, G. Rhode, M. Bockmann, S. Ekdahl). Some of them (G. Rhode, H. Gersdorf) thought that the union was initiated by Poles and it was not directed against the German Order which Poland had no conflict with since 1343. In 1385 the Poles represented the interests of "*Poloniae Minoris*". It was only M. Hellmann who thought that the union was in one way or another directed against the German Order. He emphasized the significance of the union for the whole Central Europe. K. Forstreuter pointed out the late christianization of Lithuania and its importance. Thus, the union was more important in cultural rather than in political respect. Poland was more wise in solving this problem than the German Order which approved only armed force against pagans (*Heidenkampft*). Lithuania remained in that noble Republic (*Adelsrepublik*) only because it was under the Russian cultural influence and regained its cultural peculiarities (K. Lernack). However, during the 17th and 18th centuries Lithuania remained in the shadow of Poland and had a limited self-government (M. Hellman, K. Zernack).